

**A nyíregyházi
Jósa András Múzeum
évkönyve
LXVI. évfolyam**

A NYÍREGYHÁZI
JÓSA ANDRÁS MÚZEUM
ÉVKÖNYVE
LXVI. ÉVFOLYAM

JAMÉ

H-4400 NYÍREGYHÁZA, BENCZÚR TÉR 21. • E-MAIL: INFO@JOSAMUZEUM.HU

NYÍREGYHÁZA, 2024

Főszerkesztő:
Dr. Rémiás Tibor

Szerkesztette:
Dr. Holmár Zoltán – Dr. Rémiás Tibor

Korrektorok:
Dr. Holmár Zoltán – Laskayné Szőlősi Katalin

Angol fordítás:
Juhász Myrtil

Lektorok:
Dr. Bene János
Dr. Bodnár Zsuzsanna
Dr. Istvánovits Eszter
Dr. János István
Dr. Németh Péter

Készült
a Nemzeti Kulturális Alapprogram
és a Jósa András Múzeumért Alapítvány anyagi támogatásával
2025-ben.

ISSN 0547-0196

Kiadja a nyíregyházi Jósa András Múzeum
(e-mail cím: info@josamuzeum.hu)
Felelős kiadó: **Dr. Rémiás Tibor** múzeumigazgató
Készült 200 példányban, A/4 formátumban, 27,5 ív terjedelemben.

Szedte és tördelte: **Szemán Attila**
Nyomdai munkálatok: **Grafit Nyomda „R” Kft.**
Felelős vezető: **Ördögh J. Gábor**

Tartalom Contents

TIRPÁKOK – 200 ÉVES AZ ÖRÖKVÁLTSÁG

Bácskainé Pristyák Erika

A bokortanyák településföldrajzi sajátosságai	9
<i>Settlement Geography Characteristics of Grouped Farmsteads</i>	33

Bánszki Hajnalka

Nyíregyháza város történetéről készült első összefoglalók	35
<i>The First Summaries of the History of the City of Nyíregyháza</i>	45

Minya Károly

Tirpák szavak és nevek	47
<i>Tirpák Words and Names</i>	56

Kujbusné Mecsei Éva

Nagy pillanatok a megváltkozott Nyíregyháza 18–19. századi életében	57
<i>Great Moments in the Life of the Redeemed Nyíregyháza in the 18th and 19th Centuries</i>	67

Zsoldos Ildikó

Dr. Meskó László (1851–1922) karrierútja a koalíciós Wekerle-kormány megalakulásáig	69
<i>The Career of Dr. László Meskó (1851–1922) until the Formation of the Wekerle Coalition Government</i>	87

Madár Ximena

Nyíregyháza 1924. évi centenáriumi kiállítása és a városi gyűjtemény létrejötte	89
<i>The 1924 Centennial Exhibition of Nyíregyháza and the Creation of the City Collection</i>	99

Rémiás Tibor

Tirpák kulturális örökség és hagyományok ápolása, kutatása

Márkus Mihály levelezése tekintetében 101

The preservation and research of the cultural heritage and traditions

of Tirpák in relation to the correspondence of Mihály Márkus 153

RÉGÉSZET

Jakab Attila

Beszámoló a tiszakőrödi református templom kutatásáról 159

Report on the Research of the Reformed Church in Tiszaköröd 172

Belbe Sebastian – Jakab Attila

Árpád-kori ház és leletanyaga Vásárosnamény területéről 173

Árpadian-era dwelling and archaeological finds from the area

of Vásárosnamény 197

Török-Botyánszki Anna – Döncző Boglárka

Szkíta kori áttört díszű hüvelyvég Tiszakóródról 199

Scythian Period Openwork Decorated Scabbard from Tiszaköröd 249

Szabó Renáta

Kora újkori kerámia a vámosatyai várból 261

Early Modern Ceramics from Vámosatya Castle 305

TÖRTÉNELEM

Ulrich Attila

Szabolcs és Szatmár vármegyei birtokok elkobzása

a Wesselényi összeesküvés lelepleződése után 307

Confiscation of Estates in Szabolcs and Szatmár Counties

after the Revelation of the Wesselényi Conspiracy 322

Mohácsi Endre

„Ha mi hírei lesznek keg yelmednek, kegyelmed adja értésemre

mindjárt!” Forgách Zsigmond felső-magyarországi főkapitány

levelei Dóczy András szatmári kapitányhoz 323

“If your grace has any news, your grace, let me know immediately!”

Letters of Zsigmond Forgách, Captain-General of Upper

Hungary to András Dóczy, Captain of Szatmár 342

Bene János

- Elemi népiskola létesítése a simapusztai Hosszúhátan
a 20. század elején** 343
*Establishment of an Elementary School in Hosszúhát,
Simapuszta at the Beginning of the 20th Century* 351

Zsoldos Ildikó

- Dr. Meskó László politikai szerepvállalásai 1906-tól 1922-ig** 353
Dr. László Meskó's political involvements from 1906 to 1922 368

Holmár Zoltán

- A magyar papírpénz-kibocsátás körülményei Kállay Tibor
penzügyminisztersége (1921–1924) idején** 369
*The Circumstances of the Hungarian Banknotes Issue during
Tibor Kállay's Ministry of Finance (1921–1924)* 387

Kertész Tünde Fruzsina

- Kállay Miklós az Amerikai Egyesült Államokban
1953–1955 között** 389
*Miklós Kállay in the United States of America between
1953 and 1955* 400

NÉPRAJZ

Páll István

- Történeti és néprajzi adatok a Felső-Tisza vidéke
és környékének 18–19. századi favázás építkezéséhez** 401
*Historical and Ethnographic Data on the Timber-framed
Construction of the Upper Tisza Region and its Surroundings
in the 18th and 19th Centuries* 415

MÚZEUMPEDAGÓGIA

Lakatos Bernadett

- A Jósa András Múzeum kiállítási stratégiájának fejlesztése** 417
Development of the Exhibition Strategy of the András Jósa Museum .. 425

BIBLIOGRÁFIA

L. Szőlősi Katalin

**A nyíregyházi Jósza András Múzeum és tagintézményei
munkatársainak 2024. évi publikációi 427**

Helységnévazonosító 433
Concordance of geographic names

Rövidítések 435
Abbreviations

Beszámoló a tizsakóródi református templom kutatásáról

Jakab Attila

Pályázat keretében újult meg 2014-ben a középkori eredetű tizsakóródi református templom. Ennek során kívül-belül részleges vakolatleverésre, valamint pad- és padlózatcserére került sor. A fentiekre való tekintettel az örökségvédelmi iroda a munkálatokhoz kapcsolódóan régészeti kutatást írt elő a templomban, illetve megfigyelést a földmunkák során. Az alábbiakban a munkálataink során tett megfigyeléseinket teszem közzé.

Történeti adatok

A Tisza bal partján fekvő települést először 1344-ben említik, amikor is I. Lajos Kölcsei Dénes fiait megerősítette jogaikban, és örök adományul adta nekik ezt a birtokukat, az itteni révvám felével.¹ Templomára vonatkozólag nem ismerünk középkori adatot. Kiss Kálmán adatai szerint már 1595-ben anyaegyház volt a beregi egyházmegyében, ahonnan csak 1821-ben vált le, és került át a szatmári egyházmegyéhez.² Ezt annyival árnyalhatjuk, hogy talán még korábban meggyökerezett itt a protestantizmus. Ugyanis már 1580-ban említik lelkészét, és attól fogva azok lényegében folyamatosan feltűnnek a forrásokban.³ 1734-ben és 1736-ban megemlékeznek a reformátusok kezén lévő régi, romos, kőtemplomáról.⁴ 1760–1764 között volt lelkésze Vámosi István, aki a korábban sokáig pusztán álló templomot 1760-ban renováltatta. Ekkor került sor a sekrestye elbontására is.⁵ Az eredetileg torony nélküli templom nyugati végéhez – egy mára már eltűnt felirat szerint – 1808-ban építettek tornyot, 1811-ben pedig új mennyezetet készítettek.⁶ Az 1808-ban felvett vagyonszázíras szerint azonban tornya 1807-ben épült; míg korábban – feltehetőleg – különálló fatornya volt.⁷ A toronyra vonatkozó, egy évvel későbbi adat a befejezés évét jelölheti. A 19. század közepe táján – közelebről ismeretlen korú – falfestmények kerültek elő, de ezeket 1864-ben lemeszelték.⁸

A templomról korábban – és részletesebben – a műemléki topográfiában olvashattunk.⁹ Újabbán Papp Szilárd foglalkozott az épülettel. Az épület műleírása során számos olyan felvetést fogalmazott meg, melyeket az ásást és a vakolatleverést követően igazolni tudtunk. Így a szentély

¹ NÉMETH 2008. 154.

² KISS 1878. 856–857.

³ ZOVÁNYI 1928. 106.

⁴ ACTA CASSAE 1969. 419.

⁵ KISS 1878. 857., 861.

⁶ KISS 1878. 862.

⁷ SZABADI 2001. 154.

⁸ NÉMETH 2008. 154.

⁹ GERGELYFFY–GILYÉN 1987. 362–363.

északi oldalán lévő támpillért a sekrestye keleti falának maradványának tartotta, és helyesen határozta meg annak nyugati bekötésének helyét is az északi hajófalba. Helyesen gondolta, hogy szinte bizonyosan voltak – mára már elbontott – diadalívei. Ezen kívül azt a véleményét is igazolni tudtuk, hogy a templom anyaga inkább törtkő lehet, mint téгла.¹⁰

A templom építéstörténetére vonatkozó újabb adatokat az alábbiakban mutatom be.

Az épület rövid leírása

A keletelt, törtkőből épült templom hajója téglalap alakú, melyhez keletről egy falszélességgel keskenyebb, a nyolcszög öt oldalával záródó szentély csatlakozik. Hajója támpillér nélküli; sarkain – az északkeletit kivéve – kváderköves armírozást figyelhetünk meg. A hajó délnyugati sarkánál, a lábazat feletti armírozáson egy 1566, valamint egy 152? évszám figyelhető meg. A szentélyt – az északi oldalt kivéve – a sarkokra merőleges, kétlépcsős támpillérek támasztják. Nyugati részén áll a 19. század elején emelt, támpillérekkel támogatott torony. A szentély és a hajó déli oldalán két-két középkori eredetű, de némileg átalakított ablak található. A belső a toronyaljon keresztül közelíthető meg. Az apszis záradékában kialakított, utólagos ajtó 2014-ben befalazásra került. A belsőben – a már említett ablakokon kívül – a feltárás befejezéséig nem volt nyoma középkori építészeti elemeknek, így diadalívnek sem.¹¹

1. kép

A templom felújítás előtt (*A szerző felvétele*)

Fig. 1

The church before renovation (*Photo by the author*)

¹⁰ PAPP 2011.

¹¹ Az épület legfontosabb metrikus adatai: belső hossza 18 m, ebből a hajó 10,3 m. A hajó szélessége 7,3 m, a szentélyé: 6,1 m. A falak átlagosan 1 m vastagok.

A szentély kutatása

A szentély vizsgálatára alakítottuk ki annak hossz tengelyében az nyugat–kelet irányú 1. szelvényt, melynek keleti széle az apszis belső falánál, míg a nyugati nem sokkal az egykori diadalív vonalától keletre ért véget.¹² Mélyülés közben egy barnássárga, helyenként keményebb, teljesen leletmentes, átlagosan 50 cm vastag rétegen vágtuk át magunkat, melyből teljességgel hiányoztak a középkori templomokra jellemző habarcs- és törmelékrétegek, szórvány embercsontok. Később a többi szelvényben is hasonló jelenséget figyeltünk meg. Mint kiderült, itt egy közelebről ismeretlen időpontban végrehajtott talajcseréről van szó, mely a templom teljes belső területét érintette.¹³ Alatta sötétbarna, kevés szürke agyagot és törmelékot tartalmazó réteg következett, melyet helyenként sárga, agyagos csíkok tarkítottak. Ebből a rétegből kevés mázas és máz nélküli kerámia látott napvilágot, melyek 114 cm-es mélységben jelentkezték, ez egyben az elért szintet is jelentette.

A szelvény keleti végétől nyugatra, 1 m-re jelentkezett a legérdekesebb jelenség az ásatás során. Itt egy megmunkálatlan kövekből álló, viszonylag hevenyészett, észak–déli hossz tengelyű kőfal jelentkezett. Teteje 56–74 cm mélyen, a már említett barnássárga réteg alján – abba kismértékben belenyúlva – került elő. Nyugat felé haladva egy másik, tetején nagy méretű, megmunkált, lapos kövekből álló fal jelentkezett, 72 cm mélyen, hasonló tengellyel. Ezek tetején habarcsnyomokat nem figyeltünk meg. Észak–déli irányba mindkét fal kifutott a szelvényünkéből. Eleinte azt feltételeztük, hogy egy nagy méretű kőfal belsejében ásunk, ugyanis a két fal között egyértelműen más volt a betöltés, mint a falaktól nyugatra és keletre. Itt ugyanis egy barna, erősen kötőrmelékés rétegben haladtunk lefelé, míg a nyugati oldalon a már említett szürke, agyagos réteg, míg keletre egy homogén barna réteg jelentkezett. Az előbbi feltételezésből kiindulva, 110–110 cm-t elhagyva a szelvényfaltól északra és délre is nyitottunk egy-egy nyugat–kelet hossz tengelyű szelvényt. A déli lett a 4., az északi az 5. szelvény.¹⁴ Tekintve, hogy ezekben nem kerültek elő a feltételezésünket alátámasztó falak, az 1. szelvény keleti szélétől 1 m-re kezdődően rábontottunk a maradványokra 1 m szélesen, 2,5 m hosszúságban, kibővítve azt ezen a szakaszon északi és déli irányba.¹⁵ Ezek alapján a következőket lehetett megállapítani: A keleti egy nagyon enyhén ívelt falszakasz. Észak–déli hosszúsága 240 cm, mely a déli oldalon az alja felé mintegy 15–20 cm-rel bővült. Északi, egyenesen záródó falának nyugat–kelet irányú hossza 66 cm; ugyanez délen 83 cm volt. A fal enyhén, kissé lépcsősen szélesedett az altalajba mélyedve, mind nyugaton, mind keleten. Az ettől nyugatra elhelyezkedő, nagy méretű kőlapokkal fedett fal – melynek csak a tetejét alakították ki ily módon, alattuk ugyanolyan volt a falszerkezet, mint a keleti falnál – két nagyobb kőből állt.¹⁶ A fal teljes hossza 217 cm, szélessége 37–50 cm volt. Az alapozás alját nem értük el, de még legalább 30–40 cm-t biztosan haladt lefelé. A két fal közötti további kötésnek nem találtuk semmi nyomát.

¹² Ennek hossza 670 cm, szélessége 100 cm volt.

¹³ A szintadatokat a torony küszöbszintjétől mértük. A további mélységek ettől értendőek.

¹⁴ A 4. szelvény hossza 340 cm, szélessége 70 cm volt. Az ebben elért mélység 75 cm volt. Az 5. szelvény hossza 290 cm, szélessége 55 cm volt. A szelvény nyugati végében, 56 cm-es mélységben egy nagyméretű lapos kő „lógott be” déli irányból (53×37×5–10 cm), ám erről később kiderült, hogy nem volt köze az 1. szelvényben talált falakhoz. A szelvényben elért mélység 64 cm volt.

¹⁵ Ezek alapján az eredeti szelvény – mely később bővítésre került – méretei: nyugat–kelet irányban 425 cm, a keleti felének észak–déli kiterjedése 165 cm, a nyugatié 220 cm volt. (A nyugati oldal egyébként a diadalívbeugrás miatt lett hosszabb észak–déli irányban.)

¹⁶ A déli volt a kisebb. Ennek hossza 76 cm, szélessége 40–50 cm, vastagsága 20–28 cm volt. Az ettől északra fekvő kő hossza 119 cm, szélessége 37 cm, vastagsága 24 cm volt. Hozzá kell még tenni, hogy az északi kő keleti oldalán egy kisebb, keskeny közel háromszög alakú faragott kő helyezkedik el, D-i végén két kisebb megmunkálatlan kővel. Emiatt a fal szélessége itt már elérte a 68 cm-t is.

A két fal közötti legszélesebb távolság (középen) 150 cm, délen 140 cm, az aljuknál északon 100 cm, délen 55 cm volt. A nyugati fal magassága 72–113 cm, a keleti 138 cm volt.

Korára vonatkozólag annyit lehet mondani, hogy habarcsállománya – sötétszürke, közepes mennyiségű apró mészszemcsével – megegyezett a diadalív-alapozásnál megfigyelt középkori habarcséval. Ami még érdekes, hogy a már említett barna, köves betöltés egyértelműen véget ért a falak északi és déli széleinél, annál kijebb egyik oldalon sem volt megfigyelhető. Azaz bármit is építettek ide egykor, a feltárt résznél kijebb – legalábbis az elért mélységig – nem építkeztek, illetve bontottak. Helyzete alapján

oltárnak – illetve hozzá nyugatról kapcsolódó oltárlépcsőnek – vélem. Ugyanakkor az alapozás mélysége, a jelenség kiterjedése, a két fal között megfigyelt és említett köves betöltés mindenképpen különleges.¹⁷

2. kép

A szentélyben feltárt alapozások
(A szerző felvétele)

Fig. 2

Foundations discovered
in the sanctuary
(Photo by the author)

A diadalív vizsgálata

A 2. szelvényvel az elbontott északi diadalív-alapozást kívántuk megvizsgálni. Kijelölésénél keleten figyelembe vettük a befalazott sekrestyeajtót, míg nyugaton az itt előkerült, korábbi szószékalapozás lépcsőjének az alapozását. A két kisebb lépcsőben visszabontott diadalív-alapozás már viszonylag csekély – 19–44 cm – mélységben jelentkezett. Hossza 115 cm, szélessége 78 cm volt. Az alapozás keleti oldalán, 62 cm mélyen egy 100×3–50 cm széles alapkiugrás jelentkezett. A diadalív-alapozás déli végénél, de már azon kívül helyezkedett el a 30 cm mélységben jelentkező, közel kör alakú – 138×150 cm – korábbi szószékalapozás maradványa. Az 1–3 sor téglából álló, sötétbarna, mész nélküli habarcsból álló alapozásmaradvány északnyugati részéhez csatlakozott egy hasonló mélységben jelentkező, 30 cm széles, 130 cm hosszú, kőből és téglából álló lépcső – pontosabban a szószékhez vezető lépcsőkorlát – maradványa. A szószék keleti vége alatt kötörmeléklet – aládúcolást – figyeltünk meg. Eleinte nem értettük, hogy miért vannak ez alatt a réteg alatt továbbra is eredeti helyzetben lévő kövek, melyek a diadalív folytatásának tűntek, ezért a szelvényt déli irányba tovább bővítettük.¹⁸ Ennek során kiderült, hogy a diadalív-alapozásokat egy sávalap köti össze.

¹⁷ Az alapozás aljának megtalálását a szelvény szélén felhalmozott nagy mennyiségű föld – tekintettel az omlásveszélyre – nem tette lehetővé. A későbbiek folyamán – a föld kihordását és a járószint süllyesztését követően – szerettük volna itt is befejezni a kutatást. Az építkezés feszített munkatempója azonban ezt sajnos nem tette lehetővé.

¹⁸ Ennek kezdete az eredeti szelvény délnyugati sarkától számított 100 cm-re kezdődött keleti irányba. További kiterjedése: dél felé 230 cm, kelet felé 170 cm volt. Így a szelvény egy T betű alakját vette fel. (A bővített szelvény keleti falát mintegy 10 cm választotta el az 1. szelvény nyugati falától.)

A feltárt részen a sávalap tetejét két nagy méretű, téglalap alakú kő jelentette, melyek 60 cm mélyen jelentkeztek. Ekkor ezek még nem kerültek feltárássra.¹⁹ Alattuk megmunkálatlan kövekből álló falazat következett. Ezek kiugrásával együtt az átlagos alapvastagság 68–70 cm volt. A bővítés északnyugati részén megkerestük az alapmélységet is, ami 132 cm mélyen jelentkezett. A korábban említett talajcsere alját itt 64 cm mélyen figyeltük meg.

3. kép

Az elbontott északi diadalív és a korábbi szószék maradványa
(A szerző felvétele)

Fig. 3

The demolished northern triumphal arch and the remains of the former pulpit
(Photo by the author)

A 8. szelvényt később, az elbontott déli diadalív-alapozás területén nyitottuk meg, a munkák elkezdéséig használt

szószék-alapozás elbontását követően.²⁰ Mint kiderült, azt részben ráépítették a diadalív felmenő falának egy megmaradt csonkjára, mely az ásátás idején létező járószintnél némileg magasabban helyezkedett el. Ez a szószék középső részén került elő. Ez a felülnézetben háromszög átmetszetű kő volt az egyetlen megmunkált és megmaradt maradvány a diadalív felmenő részéből.²¹ (Megjegyzendő, hogy a diadalív felmenő falainak további, ám már törtekövekből álló része is megmaradt, a déli fal felé enyhén emelkedve.) Ez alatt a faragott kő alatt helyezkedett el egy 82,5 cm széles, 21–22 cm vastag, egy tömbből faragott kőlabazat, melyre az támaszkodott.²² A labazattól 6 cm-re, északra, egy a 2. szelvény bővítésekor már megfigyelt sávalapon nyugvókhoz hasonló faragott kőlap került elő 60 cm-es mélységben. Ennek mérhető kiterjedése 42×51 cm volt. Ennél a szintnél lejjebb nem mentünk.

¹⁹ Az északi kő hossza 70 cm, a déli 85 cm volt. Átlagos szélességük 35–40 cm, vastagságuk 20 cm volt. A déli kő nyugati oldalába egy homorlatot mélyítettek be.

²⁰ A nyugat–kelet hossz tengelyű szelvény hossza 115 cm, szélessége 80 cm volt. Északkeleti sarka 170 cm-re volt a szentély déli falától, míg délnyugati sarka 25 cm-re ugrott ki a faragott kő vonalától. (A szószéket egyébként a következőképpen alakították ki: Egy sor téglával követték le a szószék-alapot a külső részeken, míg a köztük lévő részeket habarccsal és kevés téglatörmelékkel egyenlítették ki. Alatta helyezkedett egy mintegy 10–15 cm vastagon egy törtekövekből és tégladarabokból álló ágyazat. Az említett jelenségek mind a már korábban említett sárgásbarna rétegen feküdtek, azaz a talajcsere után alakították ki azt.)

²¹ Kibontás utáni adatai: nyugat–kelet irányú hossza 41 cm, az észak–déli 44 cm, magassága 39 cm volt. Északi vége 90 cm-re volt a visszabontás szélétől.

²² A faragott kőtömb északi széle 12 cm-re volt a labazat északi, míg a nyugati 8 cm-re helyezkedett el az alapul szolgáló tömb nyugati szélétől. Ami még érdekes, hogy a diadalívalap K-i oldalán is megfigyeltünk – az É-i alaphoz hasonlóan – egy kiugrást, amely 27 cm-re ugrott ki. A jelek szerint egyébként a Ny-i oldalakon is számolnunk kell hasonló jelenséggel. Erről azonban nem tudtunk meggyőződni.

4. kép

A déli diadalív maradványa
(A szerző felvétele)

Fig. 4

The remains of the southern triumphal arch
(Photo by the author)

5. kép

A diadalív maradványai az azokat összekötő lépcsővel
(A szerző felvétele)

Fig. 5

The remains of the triumphal arch with the stairs connecting them
(Photo by the author)

miatt szükséges 50 cm-es szintsüllyesztés.²³ A szintadatok alapján egyértelmű volt, hogy a diadalív vonalában – néhány cm híján – eléri az azokat összekötő alapozást. A feszes munkatempó miatt csak annyit sikerült elérnünk, hogy azt teljes egészében napvilágra hoztuk, beleértve a már korábban kutatott részeket is.²⁴ Az alapozás tetején összesen négy nagyobb kő helyezkedett el, melyek teljes hossza 370 cm, míg a diadalívek felmenő falainak távolsága mintegy 410 cm volt. Az említett sáv-alap tetején lévő faragott kövek miatt feltételezhető, hogy ezek a részek egykor lépcsőként szolgáltak, azaz a szentély egy lépcsőfokkal magasabban helyezkedett el, mint a hajó középkori járószintje. Ezt azonban – az említett talajcsere miatt – biztosan igazolni már nem tudtuk.

²³ Eredetileg az volt a tervünk, hogy az 1. szelvény keleti felében előkerült jelenséget tovább vizsgáljuk, azaz megkeressük az alját. Erre – a rohamtempó miatt, s a templom átadásának igencsak csúszó határideje miatt – nem kerülhetett sor.

²⁴ A kiásott terület szelvéyszámot nem kapott, mindössze a körvonalait rögzítettük. A várakozásainknak megfelelően előkerült alapozás alaposabb vizsgálatára már nem volt lehetőség. Tekintve, hogy korábban már vizsgáltuk, ez különösebben nem is volt indokolt, bár kétségkívül látványos lett volna. A munkák során egyébként a déli diadalív mellett még meglévő, az elbontott szószekealapozáshoz tartozó téglafalazások utolsó maradványainak elbontása is megtörtént.

Végezetül annyit érdemes még elmondani, hogy a faragott kő északi oldalán csekély mértékű meszelésnyomokat figyeltünk meg 18 cm mélyen, mely szint megegyezett a sekrestye küszöb-szintjének tetejével.

A sekrestye

A történeti források szerint 1760-ban került sor a sekrestye lerombolására. Kutatásaink során kísérletet tettünk ennek méreteinek meghatározására is.

A nyugat–kelet irányú, két részből álló – egymástól tanúfalakkal elválasztott – 6. szelvényt a szentély északi oldalán jelöltük ki. Célunk a sekrestye nyugati és keleti falainak megkeresése volt. Már korábban is gyanítható volt, hogy a szentély északi oldalának a sarkán álló támpillér az egykori sekrestye északi falának maradványa lehet. Ennek megfelelően a szelvény keleti felét úgy alakítottuk ki, hogy az metssze az említett támpillér vonalában feltételezett alapozást.²⁵ Szelvényünk keleti végében, 30–50 cm mélységben meg is találtuk a 75–80 cm széles, megmunkálatlan kövekből falazott alapfalat. A nyugati szakasz végében 40–55 cm mélységben látott napvilágot az alapfal, mely egykor a hajó vállkiugrásába kötött bele. Helyét itt egy vakolt – és nem kőből készült, mint az eredeti – lábazati párkány jelzi. A visszabontott alap 150 cm-re jelentkezett az említett kiugrástól. A rétegvizonyok hasonlóak voltak az árkokban: 15–20 cm vastag humuszréteg, alattuk hasonló vastagságban téglatörmelék, mely a visszabontott falak előtt nem sokkal szinte teljesen megszűnt. Ez utóbbi miatt – valamint a templom építőanyagát is figyelembe véve –, gyanítható, hogy nem a felmenő falak voltak téglából, hanem az elbontott téglapadló maradványai jelentkeztek a metszetszalban. A téglaréteg alatt sötétbarna, helyenként kötörmelékkel tartalmazó, agyagos réteg bukkant elő.

A nyugati és a keleti fal megtalálása után a 7. szelvénnel az északit kívántuk megkeresni. Szelvényünket a befalazott sekrestyeajtó középvonalában húztuk meg. Az árok átlagos mélysége 45 cm, volt, ám 360 cm-re a szentélyfaltól egy kisebb területen lementünk egészen 90 cm-re. Itt szét-szórva kődarabokat figyeltünk meg, ezek azonban inkább tünnek egy építkezési szint maradványainak, mint egy kiszedett falalapozásnak. Egyértelmű nyomát a kiszedett falnak nem találtuk meg.

Később, a déli diadalív-alapozás vizsgálata során újból vizsgálat alá vontuk a területet. Célunk a korábban nem talált északi fal megkeresése volt. A kérdés megválaszolására a sekrestye nyugati falának a követését láttuk célszerűnek.²⁶ A kutatáshoz a hajóváltól elindítva húztuk meg az észak–déli irányú 9. szelvényt.²⁷ Az ásás során kiderült, hogy a fal lépcsőzetesen lett visszabontva. Mérhető hossza 294 cm volt. Alja 120 cm mélyen helyezkedett el a jelenlegi felszíntől.²⁸ Az újabb adatok segítségével kiszerezhetővé váltak a sekrestye méretei. Belvilága nyugat–kelet irányban 500–550 cm körül – észak felé enyhén szélesedett –, míg az észak–déli irányban 280 cm körül volt. Átlagos alapfalvastagsága 75–80 cm volt.

²⁵ A szelvény keleti végének déli széle 170 cm-re helyezkedett el a visszabontott fal aljától. Ennek a résznek a hossza 350 cm, szélessége 50 cm volt. Nyugati szakaszának keleti vége 155 cm-re kezdődött a keleti szakasztól. Hossza 210 cm, szélessége 50 cm volt.

²⁶ Az északi oldal kutathatatlan volt, mert itt már korábban, a templom víztelenítéséhez kapcsolódóan a kutatást gátló csöveket fektettek le.

²⁷ Ennek hossza 320 cm, szélessége 80 cm volt.

²⁸ További nyomokat észak felé nem találtunk, és a talaj jellege is arra utalt, hogy itt véget ért a fal. Kelet felé nem volt lehetőségünk további vizsgálódásra, de a falban lévő kődarabok azt mutatták, hogy abban az irányban még további alapmaradványok lehetnek. A 9. szelvényben megfigyeltek alapján tehát korábban nem mentünk le elég mélyre, hogy az ott esetlegesen megmaradt alapozásmaradványokat megfigyeljük. Egy sekrestye esetében mindenképpen szokatlan az ilyen, viszonylag jelentős alpmélység.

Megfigyelések a levért vakolatú templomon

Levonulásunkat követően másfél hét múlva tértünk újból vissza a templomhoz. Ennek oka az volt, hogy megtörtént a szelvények visszadöngölése, illetve kihordták a felesleges földet a templomból. Ugyanekkor történt meg a déli diadalívalap helyén lévő szószek elbontása, valamint a vakolat kívül-belül történő leverése is.

Belül a vakolatot mintegy 120 cm magasságig verték le.²⁹ A szentély északi oldalán a várt helyen került elő a középkori sekrestye bejárata. Nyugati szárkövének nyugati széle, 78 cm-re volt az elbontott északi diadalív keleti szélétől.

Ez egy viszonylag jó állapotban megmaradt, bár néhol csonkolt, élszedett kőkeretes ajtó volt, melynek tömör kőből készített, elhasadt, díszítés nélküli, kissé aszimmetrikus félköríves lezárása volt.³⁰

6. kép

A sekrestyeajtó, mellette a levésett, és téglával felfalazott északi diadalív nyomával
(A szerző felvétele)

Fig. 6

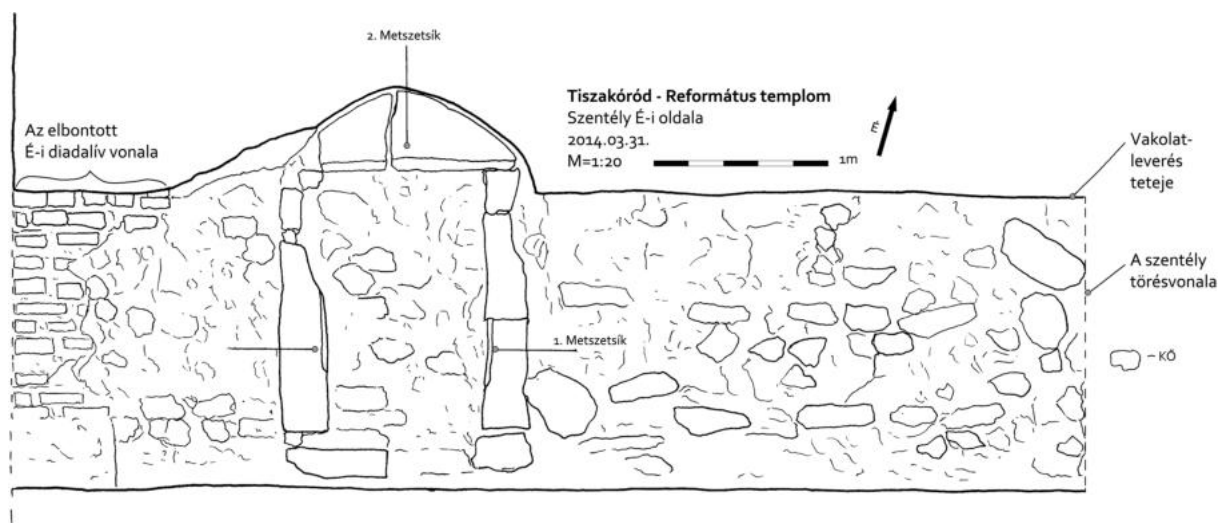
The sacristy door, with the remains of the northern triumphal arch next to it, which was removed and built over with bricks
(Photo by the author)

A déli szentélyfalon, a délkeleti saroktól nyugatra, 40 cm-re, az ekkori járószinttől számított 75 cm-es magasságban bukkant elő egy közel négyzetes, egy tömbből faragott, kis falfülke. Az ebben kialakított nyílás lezárása felül aszimmetrikus számárhátíves formát mutatott.³¹

²⁹ Ez a magasság megegyezett a korábban ebben a magasságban húzódó festési csikkal, mely alatt sötétbarna, olajos festékréteg volt. Eddig a szintig a vakolat már korábban is igen rossz állapotban volt, így indokolt volt annak leverése.

³⁰ A bejárat adatai: a felül félköríves, alsó részén egyenes, élszedett szemöldökkő magassága 33,5 cm, hossza 101 cm. Ez támaszkodott a szárkövekre, melyek magassága 145–147 cm. Ezek átlagosan 25–30 cm szélesek voltak, melyekhez további 5 cm jön még hozzászámítva az élszedést is. A szárkövek aljától számított 31–32 cm-es magasságban egy kis ívvel a külső 5-5 cm-t összeszűkült. A szárkövek közti terület belvilága 85 cm, de az élszedéssel együtt további 5-5 cm jön még le ebből. A nyugati szárkő alatt helyezkedett el a 62 cm hosszú, 21 cm vastag küszöb. Ez a keleti oldalon hiányzott, s nem is volt semmilyen nyoma.

³¹ Külső méretei: Bal oldala 23,5 cm, felső lezárása 23,5 cm, jobb oldala 22,5 cm. A jobb oldal tetejét és a felső lezárást egy 9,5 cm hosszú ferde levágás köti össze. Alsó síkja 26 cm hosszú. Ettől 3 cm-re felfelé kezdődik a 16,5 cm magas, 15,5 cm széles 7,5 cm-es belvilágú kis nyílás. (A jobb és bal széltől 6-6, míg a tetejétől számítva 4,5 cm-re van a vége a nyílásnak.) Belsejének a jobb oldali részét valamikor áttörték, így az is megállapítható volt, hogy a tömb 12 cm vastag.

7. kép

A szentély északi, belső fala a sekrestyeajtóval

(Sipos Attila Csaba és Török-Pelei Zsuzsa munkái a szerző útmutatása alapján)

Fig. 7

The northern, inner wall of the sanctuary with the sacristy door

(Works by Csaba Attila Sipos and Zsuzsa Török-Pelei based on the author's instructions)

8. kép

A kőből készített falfülke a déli szentélyfalban (A szerző felvétele)

Fig. 8

The stone niche in the southern sanctuary wall (Photo by the author)

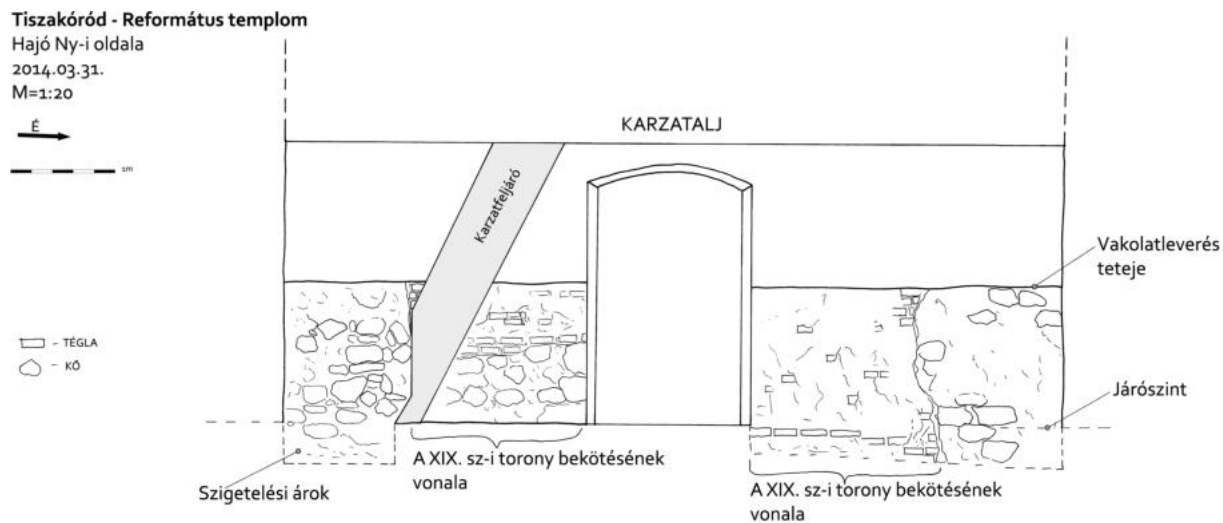

A belső falszövet alapján – legalábbis a levert szintig – a templomot egy periódusban építették, melynek anyaga törtkő. Ugyanakkor jól érzékelhető volt a torony bekötése a hajó nyugati zárófalába. Azt a torony építésekor annak az északi és déli harmadának nagyjából a

középső részéig bontották vissza, és ezekhez csatlakoztatták a tornyot. Ezt nemcsak a repedések tanúsítják, hanem a toronyépítéshez használt téglák is, melyek a belsőben csak ezen a részen fordulnak elő. Ennek ellenére nem beszélhetünk – legalábbis ezen a részen – arról, hogy a torony tisztán téglából épült volna, hanem kő, téгла vegyesfalazatról.

Az elbontott északi diadalív szélességében jól meglehetett figyelni, hogy itt egy téglából készített, egysoros köpenyfalat húztak fel, ami a levert vakolatig biztosan felment, de a teljes magassága ismeretlen.

Az apszisban lévő utólagos ajtó esetében kívül-belül jól látszódott, hogy az áttörés mellett téglával falazták ki a tok melletti falat.

9. kép

A nyugati hajófal a toronybekötés nyomaival (A szerző felvétele)

Fig. 9

The western nave wall with traces of the tower connection (Photo by the author)

Végül, de nem utolsósorban az északi diadalív-alapozással szemben lévő, elbontott szószék helyén tapasztaltakról kell beszámolnunk. A felmenő falon jól látható volt a visszabontás, melynek szélessége 80 cm körüli volt. A falzatban néhol téglá is előfordult, ami a szószék falba kötésének a maradványa.³²

A vakolatleверés kívül mintegy 2 m magasságig, az ablakok párkányáig történt meg körbe a templomon, ám a külső járószint egyenletlensége miatt ez néhol csak 180 cm-t jelentett. A torony esetében ez csak 60 cm-es volt. A torony lábazatánál meg lehetett figyelni, hogy az főleg téglából épült, de inkább vegyesfalzatnak nevezhetnénk, hiszen bőségesen akadt benne kő is. A torony bekötése a középkori hajófalba jól érzékelhető volt; az elválás élesen jelentkezett. A templom fala kívülről is egységesen kőből épült, ugyanakkor megjegyzendő, hogy a lábazati párkány alatti részekon kevés tégladarab is előfordult, feljebb azonban sehol sem. A tégladarabok – úgy tűnik – eredetileg is a falzat részei voltak. A pillérek esetében néhány helyen a javítások, pótlások nyomai is megfigyelhetőek voltak. A külső felületen korábbi bejárat vagy nyílás nyomait nem fedezték fel.

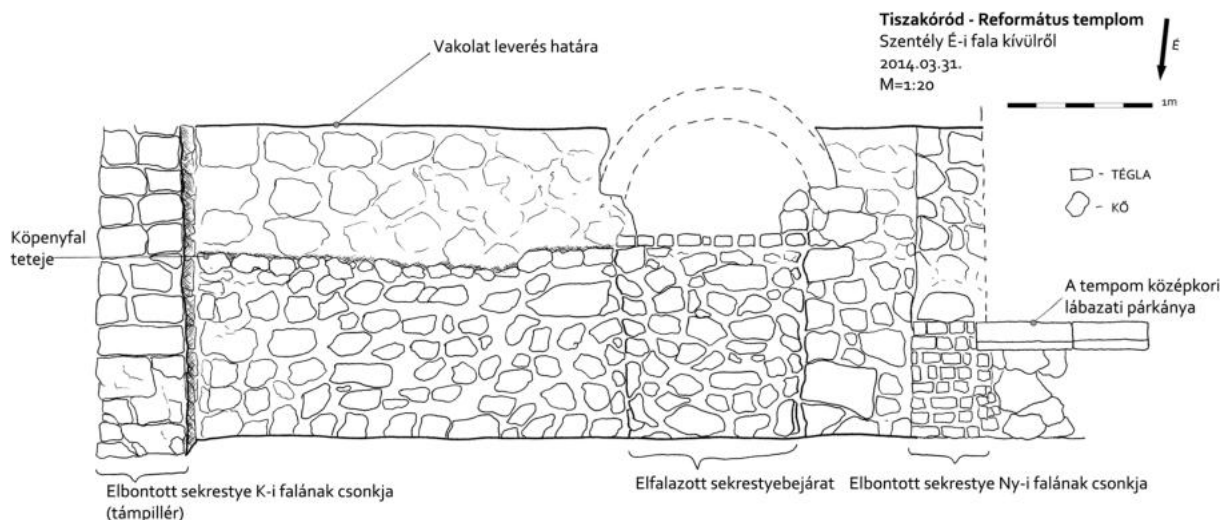
Ez alól kivétel volt természetesen a szentély északi fala, a sekrestyebejáró helye. Itt a következőket tapasztaltuk: A korábbi sekrestyefal – most támpillér – és a szentély fala egykorú egymással; utólagos hozzáépítésnek nem volt nyoma. A hajó északi válla és a támpillér közötti 5 m-es szakaszon mintegy 120 cm magasságig, átlag 16 cm vastagságban egy utólagos köpenyfalazás helyezkedik el. Ennek nyugati végében található az elfalazott sekrestyeajtó, melynek nyugati széle 85 cm-re volt a hajó vállkiugrásától.³³ Egyértelműen meg lehetett figyelni, hogy a kőből és kevés

³² Dokumentáltuk az elbontott szószék alapjait is. Ennek átmérője nyugat–keleti irányban 172 cm, míg észak–déli irányban 128 cm volt. Ehhez jött még a nyugati oldalon egy további 59 cm-es szakasz, mely egyenesen belefutott a déli falba.

³³ Ezen a szakaszon belül a köpenyfalazat 10–15 cm-rel magasabb, mint az átlag. Ezt a részt ugyanis lefaragott téglákból alakították ki a befalazás szélességében.

Beszámoló a tizsakóródi református templom kutatásáról

téglából álló köpenyfalazat elkészülte után szüntették meg a sekrestyeajtót, melynek befalazása jól elvált a környezetétől. Ennek a résznek a szélessége 120 cm volt. A köpenyfal feletti részen a legutóbbi javításkor kirajzolták félköríves alakban a befalazott ajtó ívét. Ezt a részt most nem verték le, de egy kis szakaszon megbontva megfigyelhető volt, hogy a bentihez hasonló kőkeretnek nincs nyoma.

10. kép

A szentély északi, külső fala a befalazott sekrestyeajtó nyomával (*A szerző felvétele*)

Fig. 10

The northern, outer wall of the sanctuary with traces of the bricked-up sacristy door (*Photo by the author*)

11. kép

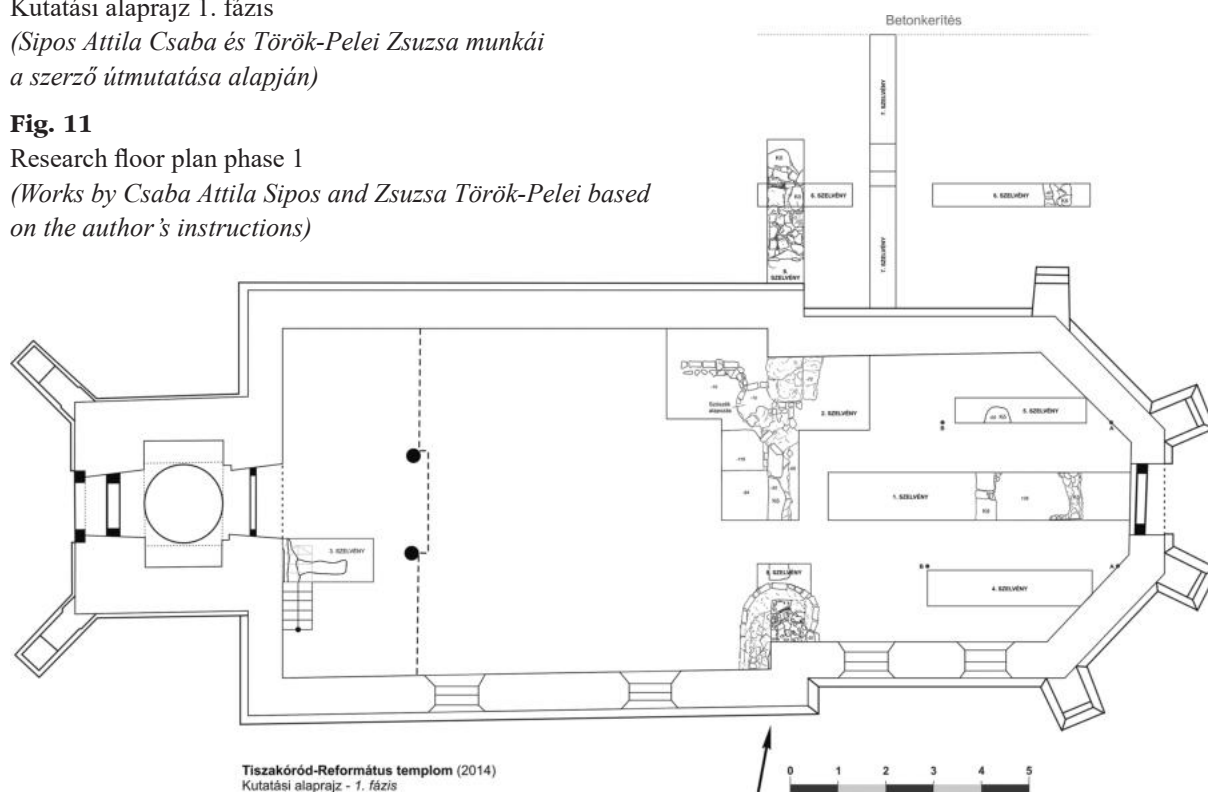
Kutatási alaprajz 1. fázis

(*Sipos Attila Csaba és Török-Pelei Zsuzsa munkái a szerző útmutatása alapján*)

Fig. 11

Research floor plan phase 1

(*Works by Csaba Attila Sipos and Zsuzsa Török-Pelei based on the author's instructions*)

12. kép

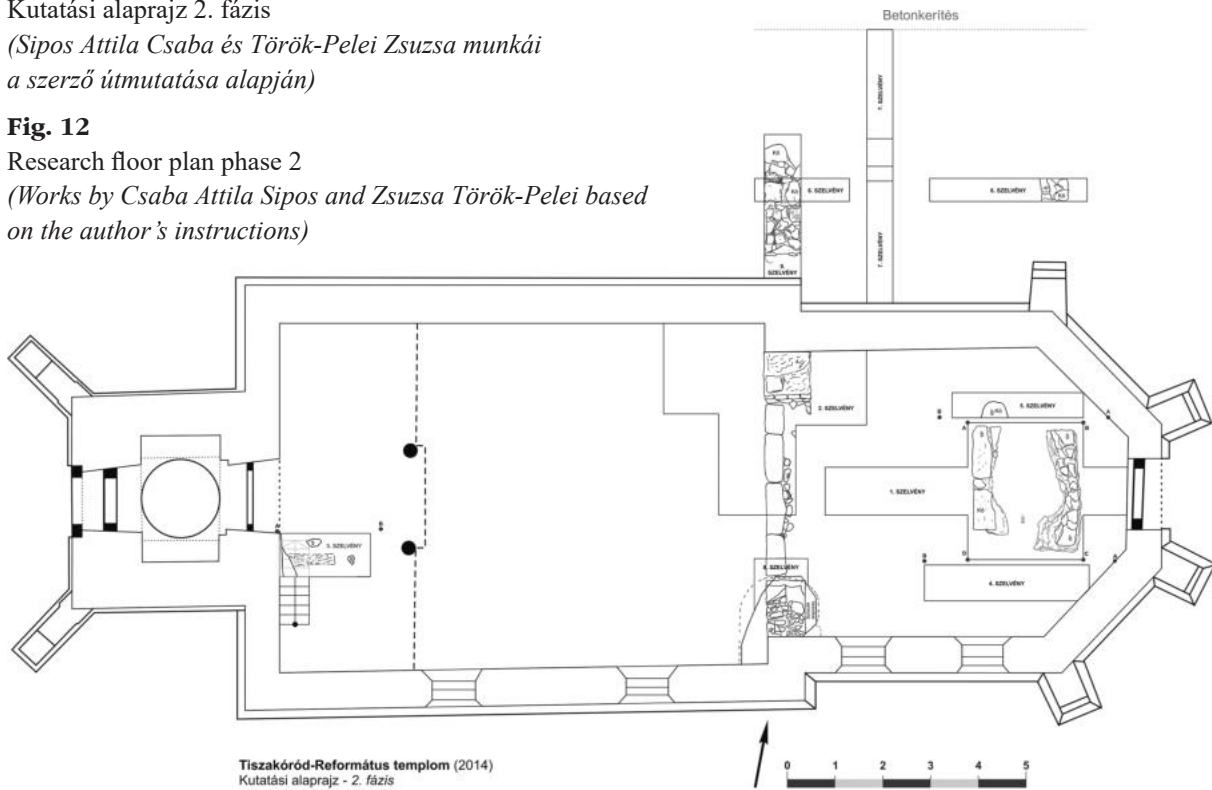
Kutatási alaprajz 2. fázis

(Sipos Attila Csaba és Török-Pelei Zsuzsa munkái a szerző útmutatása alapján)

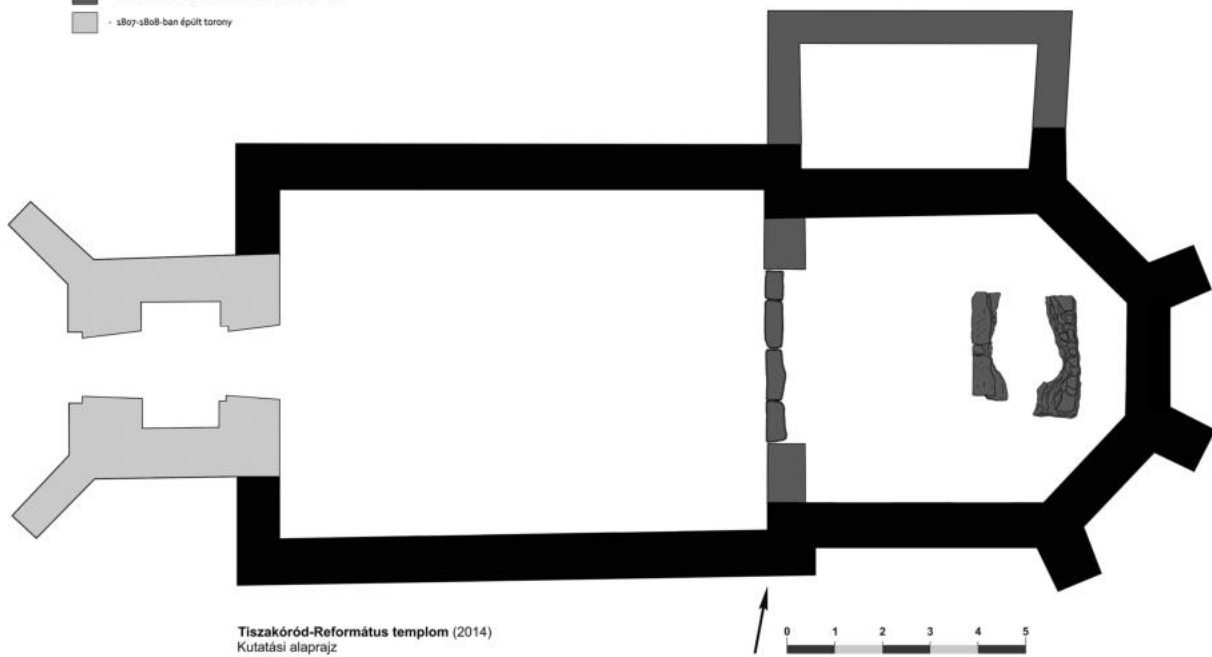
Fig. 12

Research floor plan phase 2

(Works by Csaba Attila Sipos and Zsuzsa Török-Pelei based on the author's instructions)

- - Középkori falak
- - Az ásatás során napvilágra került középkori jelenségek
- - 1807-1808-ban épült torony

13. kép

Kutatási alaprajz (Sipos Attila Csaba és Török-Pelei Zsuzsa munkái a szerző útmutatása alapján)

Fig. 13

Research floor plan (Works by Csaba Attila Sipos and Zsuzsa Török-Pelei based on the author's instructions)

A hajó vállkiugrásának a sarkánál – ott, ahol az egykori sekrestye nyugati fala becsatlakozott a hajóba – hiányzott a lábazati párkány, mintegy 30 cm szélességben. Ez a rész – és alatta is egészen a jelenlegi járószintig – téglával volt kipótolva. Ez a pótlás alul mintegy 40 cm-re kiszélesedett.

Összefoglalás

A fentiekben röviden ismertettem a tiszakóródi református templom felújítása során végzett tevékenységünket. Ezek eredményei közt kiemelendőnek tartom a diadalív, az oltár, valamint a sekrestye helyének, méreteinek meghatározását. A vakolatleverés hozta napvilágra a kőkeretes sekrestyeajtót, valamint a déli szentélyfalban lévő kisebb fülkét.

Korábbi épület nyomait nem figyeltük meg. A Papp Szilárd által javasolt építési időt – 14. század, annak második fele, illetve a 16. század első fele – szűkíteni nem tudtuk.³⁴ Feltételezhető, hogy a településnek nem is volt más temploma, vagy ha mégis, az nem a jelenlegi helyén állt.³⁵

Irodalom

ACTA CASSAE 1969.

Acta Cassae Parochorum. Egyházmegyék szerint besorolt iratok. Egri egyházmegye. 1733–1779. 2. füzet. Laak – Zsukó. Művészettörténeti adatok. Művészettörténeti Dokumentációs Központ Forráskiadványai 5. Szerkesztette és a bev. Henszlmann Lilla. Népművelési Propaganda Iroda, Budapest 1969.

GERGELYFFY–GILYÉN 1987.

Gergelyffy András – Gilyén Nándor: Tiszakóród. In: Szabolcs-Szatmár megye műemlékei II. Magyarország Műemléki Topográfiája XI. Szerk. Entz Géza. Akadémiai Kiadó, Budapest 1987. 361–366.

KISS 1878.

Kiss Kálmán: A szatmári reform. egyházmegye története. Tóth László, Kecskemét 1878.

NÉMETH 2008.

Németh Péter: A középkori Szatmár megye települései a XV. század elejéig. – Așezărire comitatului medieval Satu Mare până la începutul secolului al XV-lea. A nyíregyházi Jósa András Múzeum kiadványai 60. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza 2008.

PAPP 2011.

Papp Szilárd: Tiszakóród, református templom. In: Középkori egyházi építészet Szatmárban. Középkori templomok útja Szabolcs-Szatmár-Bereg és Szatmár megyében. Szerk. Kollár Tibor. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat, Nyíregyháza 2011. 299–300.

SZABADI 2001.

„Mellyet még az régi atyáink is birtanak” Bereg, Ugocsa és Közép-Szolnok református egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1808/1809. Editionis Archivi Districtus Reformatorum Trans-tibiscani IX. Sajtó alá rendezte, szerkesztette és a bevezetőt írta Szabadi István. Tiszántúli Református Egyházkerület és Kollégiumi Levéltár, Debrecen 2001.

³⁴ PAPP 2011. 300.

³⁵ Az ásatás munkatársai: Sipos Attila Csaba, Kiss László rajzolók, Görög Zoltán fotós.

ZOVÁNYI 1929.

Zoványi Jenő: Protestáns lelkészek nyugtatóványai a régi tizedjegyzékek mellett. In: Magyar protestáns egyháztörténeti adattár XIII. Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványai 23. Szerk. Zsinka Ferenc. Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, Budapest 1929. 5–141.

JAKAB Attila

Jósa András Múzeum
H-4401 Nyíregyháza Pf.57.
e-mail: jakab.attila78@gmail.com

Report on the Research of the Reformed Church in Tiszakóród

In 2014, archaeological research was carried out on the medieval Reformed church of Tiszakóród, located in our county. During this, we managed to determine the location and extent of the destroyed sacristy. We found traces of the demolished triumphal arches and the stairs connecting them. We found traces of the altar in its sanctuary, although its structure seems rather strange. After the plaster was removed, the remains of the stone-carved sacristy door and a smaller stone niche on the south side of the sanctuary were discovered.

Based on the presented data, our picture of the medieval appearance of the church has become more complete, although we were unable to specify the date of its construction.

Attila JAKAB

Jósa András Museum
H-4401 Nyíregyháza Pf.57.
e-mail: jakab.attila78@gmail.com